

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Çelebi el-Lâzîkî, *er-Risâletü'l-fethiyye fî'l-mûsikâ* (nşr. Hâşim M. Receb), Küveyt 1406/1986, neşreden giriş, s. 18; *Ladikli Mehmed Çelebi ve er-Risâletü'l-Fethiyye'si* (haz. Hakkı Tekin, doktora tezi, 1999), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hazırlayan giriş, s. 40-42; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1236-1237; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933, I, 6; Abbas el-Azzâvî, *el-Mûsikâ'l-İrâkıyye fî 'ahd'l-Moğûl ve'l-Türkmân*, Bağdad 1370/1951, s. 64-65; H. G. Farmer, *The Sources of Arabian Music*, London 1965, s. 62; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 264-266; M. Âsaf Fikret, *Fihrist-i Elifbâ't-ı Kütüb-i Haftî-yi Kütübhâne-i Merkezî-yi Âsitân-ı Kudûs-i Razavî*, Meşhed 1369 hş., s. 424; Prof. Dr. Gültekin Oransay *Derlemesi I* (haz. Serhad Durmaz – Yavuz Daloğlu), İzmir 1990, s. 107; Recep Uslu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzik Teorisi Eserleri", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 443-448; Rauf Yekta, "Ladikli Mehmed Efendi", *Anadolu Mecmuası*, I/1, İstanbul 1340, s. 9-14; Üsâme Nâsir en-Nakşibendî, "Mahtûâtü'l-mûsikâ ve'l-ğnâ", *el-Mevrid*, XIII/4, Bağdad 1984, s. 123.

RECEP USLU

RİSÂLETÜ'L-GUFRÂN

(رسالة الغفران)

Ebü'l-Alâ el-Maarî'nin

(ö. 449/1057)

mânevî âlemlere

hayalî yolculuğa dair

üstün edebî değere sahip eseri.

İbnü'l-Kârih ve Devhale lakaplarıyla anılan Ali b. Mansûr el-Halebî'nin 424 (1033) yılında Maarî'ye yazdığı mektuba cevap olarak kaleme alınmıştır. İbnü'l-Kârih, Arap edebiyatında geniş kültürünü kanıtlamak, belki de bu vesileyle Maarî'nin şöhretinden yararlanmak için yazdığı şikâyet ve tenkit mektubunda zındıklıkla tanınan İbnü'r-Râvendî, Hallâc-ı Mansûr, Beşşâr b. Bürd, Sâlih b. Abdülkuddûs, Velîd b. Yezîd gibi şair ve edipler üzerinde durmakta. Mütenebbî gibi meşhur bazı şairlere eleştiriler yöneltmekte, kendi yaşantısından kesitler sunmakta ve Maarî'yi abartılı biçimde övmektedir. Muhtemelen yalnız aydın ve kültürlü kesime hitap etmek amacıyla Maarî'nin yoğun şekilde garîb, nâdir ve metruk kelimelerle ördüğü cevabî mektubu dil açısından oldukça ağır olmakla beraber özgün edebî yönüyle erişilmez bir düzeyi temsil eder.

Risâletü'l-gufrân iki bölümden oluşmaktadır. Mektuba asıl şöhretini sağlayan birinci bölüm, cennet ve cehennemle bunların ehlinin sıfatlarını konu edinen hayalî bir yolculuğu ve bu yolculukta mey-

dana gelen olayları içermektedir. Burada Maarî misafir olarak nitelediği İbnü'l-Kârih'i övdükten sonra onu gökyüzüne bir seyahate çıkarır, cennet ve cehennem yolculuğu yaptırır. İbnü'l-Kârih, Kur'an'da bahsi geçen cennet nimetlerini ve hûrileri görür. Ardından cehennemin şiddet ve azabını müşahade eder. Bu gezinti sırasında birçok edip ve şairle karşılaşır. Onlarla edebiyat, dil, nahiv ve felsefe konularında münazaralar yapar ve meşhur şiirlerini nakleder. Ebü'l-Alâ, bu arada kendi edebî düşüncelerini ve diğer edebiyatçılara olan üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır. İbnü'l-Kârih dünya hayatında dinden uzak olarak bilinen şair ve edipleri cennette görür. Bunların bir kısmı Zühre b. Ebû Sülma ve Abîd b. Ebras el-Esedî gibi Câhiliye dönemi şairleridir. Cennete girme sebeplerini sorduğunda dinî içerikli şiirleri veya dünyada yaptıkları bazı iyilikler sayesinde affedildikleri cevabını alır. Bundan Allah'ın rahmetinin sınırsız olduğu sonucunu çıkarır. Esere "Risâletü'l-gufrân" adını vermesinin sebebi de budur. Ebü'l-Alâ'nın amacı, hem İbnü'l-Kârih'in zındıkların durumuyla ilgili sorularına karşılık görüşünü ortaya koymak, hem de Allah'ın rahmetini sınırlayan çağındaki kelâm âlimlerini eleştirip ilâhî rahmetin sonsuz olduğunu ispat etmektir. Risâlenin ikinci bölümü İbnü'l-Kârih'e cevap mahiyetinde olup burada tanınmış zındıklar, sapık mezhepler, bunların ileri gelenleri hakkında bilgi verilir ve genellikle isabetli değerlendirmeler yapılır. *Risâletü'l-gufrân*'ın en önemli yanı cennet ve cehennemle buralarda yer alan çeşitli nimet ve azap tasvirleridir. Bu tasvirler âyet ve hadislerle delillendirilir.

İtalyan yazarı Dante'nin (ö. 1321) *İlâhî Komedya* adlı eserini ana hatlarıyla *Risâletü'l-gufrân*'ın birinci bölümünden esinlenerek oluşturduğu kaydedilir (Şevki Dayî, s. 276). Bununla birlikte İspanyolca ve İtalyanca'ya tercüme edilen Hz. Peygamber'in mi'rac hadisesinin hem Dante'ye hem de Maarî'ye ilham kaynağı olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Maarî'nin örnek aldığı eserler arasında Endülüslü İbn Şüheyd'in (ö. 426/1035) cinler âlemine seyahatini anlattığı, ünlü edip ve şairlerin cinleriyle görüşüp kendi edebî gücünü kabul ettirdiği *et-Tevâbî*' ve *'z-zevâbî*' de zikredilebilir. Öte yandan *Risâletü'l-gufrân*'ın kaynakları arasında Kur'an'daki cennet ve cehennem tasvirleri, Kehf sûresinde anlatılan Hızır hikâyesi, Cin sûresi, cinlerin kaldırıp götürdüğü kimselerle dair Arap ef-

saneleri ve özellikle "Hurâfe" adlı kimse-nin efsanesi, Araplar arasında yaygın olan gulyabani hikâyeleri, bazı zayıf hadislerle haberlerde cennet ve nimetleri, cehennem ve azabıyla ilgili rivayetler gibi birçok husus sayılabilir. Müellifin ayrıca Câhiz'in istitrat üslûbu ile ağır alay ihtiva eden risâlelerinden etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Eserde İbnü'l-Kârih'in de söz konusu ettiği İbnü'r-Râvendî, Sâlih b. Abdülkuddûs, Beşşâr b. Bürd, Velîd b. Yezîd, Hallâc-ı Mansûr gibi ünlülerle edip ve şairlerin kısımları yer alır. Tanınmış bazı zâhidlerin aslında bu davranışlarının gösterişten ibaret olduğu belirtilir. İmru'ülkays, Antere el-Absî, Amr b. Külsüm, Evs b. Hacer, Alkame b. Abde ve Şenferâ gibi şairlerin cehennemde azap gördükleri zikredilir. Ayrıca Ebü'l-Alâ'nın, kendi karakteriyle ilgili nitelikler başta olmak üzere hayatından bazı kesitler yer alır (s. 56). Bu bağlamda kendini mübalağalı şekilde övmekte, hatta kâinatta yaratılmışların en üstünü olarak görmektedir (s. 41). Risâlede Mütenebbî gibi bazı şairlerin edebî yönlerine değinilir ve Mütenebbî'nin inanç sahibi bir kimse olduğu belirtilir (s. 28, 351). Sîbeveyhi'nin Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin şiirlerinden çalıntı yaptığı iddia edilir (s. 364). Allah'ın sınırsız rahmeti karşısında insanların mühlid ve zındık diye damgalanmasının yanlışlığının vurgulandığı risâlede çeşitli din, mezhap ve fırkalarla ilgili rivayetler, ayrıca lugat, tefsir, hadis meseleleri ve edebiyat tarihiyle ilgili özgün görüşler, garîb lafızlar cinas vb. sanatlar eşliğinde zengin istişhâd örnekleriyle sunulur.

Risâletü'l-gufrân'ın çok sayıda baskısı ve ilmî neşri yapılmıştır (nşr. İbrâhim el-Yâzîcî, Kahire 1903, 1938, 1953, 1957, 1962; nşr. Kâmil Kılânî, Kahire 1923, 1942, 1950, 1954, 1968; nşr. I. J. Kračkovskij, Leipzig 1925; Beyrut 1964; nşr. Âişe Abdurrahman Bintü's-Şâtî, Kahire 1977; nşr. Ali Şelak, Beyrut, ts.; nşr. Selîm Mecâis, Beyrut 1999). Eseri Abdülmuhammed Âyetî ile (Âmurîş-i Ebü'l-Alâ el-Maarî, Tahran 1978) Haydar Şucâî (Tahran 1379/2000 hş.) Farsça'ya, Vincent Mansour Monteil Fransızca'ya (*L'épître du pardon par Abû'l-Alâ el-Ma'arrî*, Paris 1984), Gregor Schoeler Almanca'ya (*Paradies und Hölle d'Abû'l-Alâ' al-Ma'arrî*, München 2002) ve R. A. Nicholson İngilizce'ye kısmen tercüme etmiştir. Âişe Abdurrahman Bintü's-Şâtî, R. A. Nicholson'ın çevirisini eleştirmiş ve eserin birçok yerini anlayamadığını belirtmiştir. *Risâletü'l-gufrân*'ı incele-

yen birçok monografi kaleme alınmış olup bunların bir kısmı şunlardır: Emced et-Tablusi, *en-Nakd ve'l-luğa fi Risâleti'l-gufrân* (Dimaşk 1951); Hafîl el-Hindâvî, *Tecdîdû Risâleti'l-gufrân* (Beyrut 1965); Luvîs Aved, *‘Alâ hâmişi'l-Gufrân* (Kahire 1966); Âîşe Abdurrahman Bintü's-Şâtî, *Kırâ'e cedide fi Risâleti'l-gufrân* (Kahire 1970), *Cedid fi Risâleti'l-gufrân* (Beyrut 1972) ve *el-Gufrân li-Ebi'l-'Alâ* (Kahire 1962); Mürsel Fâlih el-Acemî, *Buûletü İbni'l-Kârih fi Risâleti'l-gufrân* (Küveyt 1977); Saffet A. Hatîb, *el-Uşûlû'r-rivâ'iyye fi Risâleti'l-gufrân* (Kahire 1978); Mûsâ Süleyman, *el-Kaşasu'l-luğavî ve'l-felsefî fi Risâleti'l-gufrân* (Beyrut 1985); Hüseyin el-Vâd, *el-Binyetü'l-kaşasıyye fi Risâleti'l-gufrân* (Trablus-Tunus 1988); İlyâs Sa'd Gâfî, *Risâletü'l-gufrân ve'l-Kûmîdyâ'l-ilâhiyye* (Dimaşk 1988); Ömer M. Bâşâ, *Nazarât cedide fi Gufrânı Ebi'l-'Alâ* (Dimaşk 1989); Fevzî M. Emîn, *Risâletü'l-gufrân beyne't-telmîh ve't-taşrîh* (İskenderiye 1993); Abdülvehhâb Rakîk, *Edebîyyâtü'r-rîhle fi Risâleti'l-gufrân* (Şefâküs 1999). Şâban Hocîç, *Risâletü'l-gufrân ile İlâhî Komedya'yı karşılaştırdığı bir çalışma yapmış, Mustafa Lutfi el-Menfelûtî Risâletü'l-gufrân'a bir taklit / nazire yazmıştır.*

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Alâ el-Maarîf, *Risâletü'l-gufrân* (nşr. Ali Şelak), Beyrut, ts. (Dârü'l-kalem), neşredenin girişi, s. 11-16; Brockelmann, *GAL*, I, 295-297; *Suppl.*, I, 449-454; Hâmid Abdülkâdir, *Felsefetü Ebi'l-'Alâ müsteakâten min şî'rîh*, Kahire 1950, tür.yer.; Âîşe Abdurrahman, *Ebü'l-'Alâ el-Ma'arîf*, Kahire 1965, tür.yer.; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh fi'n-neşri'l-'Arabî*, Kahire 1977, s. 275-280; Câbir Kumeyha, "el-'Anâşîrû'l-fikriyye ve'l-fenniyye fi Risâleti'l-gufrân li'l-Ma'arîf", *Dirâsât 'Arabîyye ve İslâmîyye* (haz. Hâmid Tâhir), Kahire 1984, s. 75-109; Salâh Fazl, *Te'sîrû's-şekâfeti'l-İslâmîyye fi'l-Kûmîdyâ el-ilâhiyye li-Dante*, Dimaşk 1985, s. 72-83; Abdullâh el-Alâyî, *el-Ma'arîf zâlike'l-mechûl*, Beyrut 1995, s. 57-92; Kustâkî el-Hımsî, "el-Müvâzene beyne'l-Ülûbeti'l-ilâhiyye ve Risâleti'l-gufrân", *MMLAdm.*, VII (1927), s. 266-274, 359-365, 404-408, 490-496; VIII (1928), s. 91-96, 172-179, 226-230, 287-291, 350-359; Corc İsâ el-Esmer, "Ebü'l-'Alâ 'alâ hâmişi Risâleti'l-gufrân", *el-Meşrik*, LXIV/1, Beyrut 1970, s. 49-60; İlyâs Sa'd Gâfî, "Âdem ve luğatüh fi nazarı küllin min Ebi'l-'Alâ ve Dante", *a.e.*, LXIV/4-5 (1970), s. 465 vd.; Abdüsselâm el-Herrâs, "Risâletü't-tevâbîf ve'z-zevâbîf ve alâkatühâ bi-Risâleti'l-gufrân", *el-Menhel*, XXV, Rabat 1982, s. 211-220; Yasin Ceylan, "Abü'l-'Alâ el-Maarîf Üzerine Bazı Düşünceler", *İslâmî Araştırmalar*, III/1, Ankara 1989, s. 42-54; Muhtâr el-Gavs, "en-Nakdû'l-edebî fi Risâleti'l-gufrân", *el-Ahmedîyye*, sy. 21, Dübey 1426/2005, s. 463-544; Ahmet Ateş, "Ebü'l-'Alâ el-Ma'arîf", *İA*, IV, 72-73; P. Smoor, "al-Ma'arîf", *EI*² (Fr.), V, 937-938.

A. CÜNEYT EREN

er-RİSÂLETÜ'L-İ-HAMÎDİYYE

(الرسالة الحميدية)

Hüseyin el-Cisr'in

(ö. 1909)

İslâm dininin itikadî esaslarına, amelî hükümlerinin hikmetlerine ve Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına dair eseri.

Tam adı *er-Risâletü'l-İ-Hamîdiyye fi hakikatit-t-diyâneti'l-İslâmîyye ve hakkıyyeti's-şer'ati'l-Muhammediyye*'dir. Müellif önsözde kitabını, Isaac Taylor'ın İslâm akaidiyle hristiyan inançları arasında temel noktalarda fark bulunmadığını ileri süren yazılar yazması, bir İngiliz bilim adamının da İslâm dinini öğretmek için Arapça bir gazete neşretmeye başlaması üzerine İslâm'ın esasları hakkında bilgi vermek, İslâmî hakikatlerle ilmî gerçekler arasında bir uyumsuzluk bulunmadığını göstermek ve Avrupalılar'ın İslâm aleyhinde ileri sürdükleri iddiaları cevaplandırarak amacıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Hüseyin el-Cisr, *er-Risâletü'l-İ-Hamîdiyye*'yi Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e ithaf etmiş ve padişah tarafından ödüllendirilmiştir. Eserin nâsirlerinden Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî müellifin Meclisü tetkiki'l-müellefât'ın sansüründen çekindiği için kitabına padişahın adını verdiğini iddia etmişse de (*er-Risâletü'l-İ-Hamîdiyye*, neşredenin girişi, s. 10) bu iddianın asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hüseyin el-Cisr'in II. Abdülhamid'e destek veren dönemin Arap asıllı aydınlarından biri olduğu, padişahla yakın ilişki içinde bulunduğu ve onun tarafından ödüllendirildiği bilinmektedir.

Makaleler ve gazete yazılarının bir araya getirilmesinden oluştuğu anlaşılan eserin belli bir sistematiği bulunmadığı gibi bölümlere de ayrılmamıştır. Kitapta önce nübüvvet konusu ele alınmış. Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul veya red konusunda insanların on gruba ayrıldığı belirtilmiş. Resûl-i Ekrem'in ayın ikiye ayrılması (inşikâku'l-kamer), parmaklarından su akması vb. mucizeleri yanında önceki kutsal kitaplarda nübüvvetinin haber verilmesi (beşâirü'n-nübüvve) gibi delillerin bulunduğu dile getirilerek nübüvvet-mucize ilişkisi ve Allah Teâlâ'nın peygamber göndermesinin hikmeti üzerinde durulmuştur. İslâm inanç esasları ve İslâm ahlâkı naslarla temellendirilmek suretiyle ele alınmış; ibadet, muâmelât ve Ahlâka dair bazı hükümlerin hikmetleri tartışılmıştır. Eserde Allah'ın varlığı ve sıfatları konusu ayrıntılı biçimde işlenmiş, âlemin hudûsu, Allah'ın varlığının delilleri, O'na nisbet edilmesi zorunlu olan kemal sıfatları, bunların zıtlarıyla nitelendirilmesini düşünmenin imkânsızlığı, ilâhî sıfatların insan ve âlemle ilişkisi, esmâ-i hüsnâ ve sıfatullahın naslarla belirlenmiş olduğu konuları ele alınmış, maddecilerin duyarlar dışında kalan varlıkları reddetmesi eleştirilmiş, sebep-sonuç ilişkisinin Allah'ın dilemesiyle sürdüğü belirtilerek zorunluluk ilkesini benimseyenlerin itirazları cevaplandırılmıştır. Daha sonra kâinatla ilgili naslar hakkında maddecilerin ileri sürdüğü bazı tereddütlere cevap verilmiş; bezm-i elest, cennet, cehennem, melek, cin, kıyamet, haşır, yeniden dirilme gibi sem'îyyât konuları işlenmiş, haşırle âhiret hayatını inkâr edenler tenkit edilmiştir. Kur'an'ın vahiy mahsulü olduğuna ve i'câzına karşı çıkanların itirazları bağlamında Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı tekrar ele alınmış, onun tebliğ faaliyetlerine vurgu yapılırken İslâm'da savaş, savaş esiri ve köle hukuku üzerinde durulmuştur. Kur'an ve Sünnet'in kaynak oluşu, dinde ictihad ve icmânın yeri, ictihad kapısının kapanmış sayılmasının sebepleri tartışılmış, hadislerle karşı yapılan itirazlar cevaplandırılmış ve mezheplere ayrılmanın hükmü anlatılmıştır.

er-Risâletü'l-İ-Hamîdiyye XIX. yüzyılın materyalist ve pozitivist anlayışına karşı İslâm inancını savunan eserler arasında yer alır. Kitapta kevnî âyetlerin izahında akfî ve ilmî deliller kullanılmış, inanç esaslarını ispat için dinî deliller yanında jeoloji, botanik, zooloji, anatomi ve optik konularına da atıfta bulunulmuş, dönemin bazı düşüncülerini tarafından savunulan evrim teorisi, kesin bir bilgi ifade etmediği ve zandan ibaret olduğu belirtilerek reddedilmiştir. Nâsirlerinden Hâlid Ziyâde eseri Muhammed Abduh'un *Risâletü't-tevhîd*'i ve Cemâleddin-i Efgânî'nin *Risâletü'r-red 'ale'd-dehriyyîn*'i ile aynı değerinde kabul etmektedir (*er-Risâletü'l-İ-Hamîdiyye*, neşredenin girişi, s. 5). Bu kitapta ele alınan konuların birçoğu müellifin *el-Huşûnû'l-Hamîdiyye* adlı eserinde muhtasar bir şekilde tekrar işlenmiştir (bk. el-HUSÛNÜ'L-HAMÎDİYYE).

Çeşitli baskıları yapılan *er-Risâletü'l-İ-Hamîdiyye*'nin (Beyrut 1306; Kahire 1322; Dimaşk 1352) Hâlid Ziyâde (Trablus 1352/1933) ve Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî (Trablus 1998) tarafından gerçekleştirilen tahkiki neşirleri bulunmaktadır. Manastırlı İsmâil Hakkı tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Tercümân-ı Hakî-*